

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1884-1885.

*Vergadering van Donderdag, 26 Maart 1885, des avonds
ten half acht ure.*

Aan de orde is de ballotage van kandidaten.

De VOORZITTER verzoekt de heeren Van der Sloot en Sodenkamp met hem het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

De uitslag der stemming is, dat tot leden worden aangenomen de heeren:

H. C. P. L. Mathon, 1e Luitenant der Cavalerie, te 's-Gravenhage; A. W. Groote, 2e Luitenant der Infanterie, te Hoorn; J. H. H. Vogel, Kapitein Kwartiermeester, te Utrecht. En de heeren J. C. Baudoin, 2e Luitenant, R. C. H. Bouman, 2e Luitenant, W. G. A. C. Christan, 1e Luitenant, C. J. Van Dort, 1e Luitenant, E. van Dijk, 1e Luitenant, H. J. A. Eichholtz, Kapitein, P. C. M. A. Hoolboom, 1e Luitenant, K. M. de Jager, 2e Luitenant, W. E. Kempees, 2e Luitenant, H. Kuyk, 1e Luitenant, B. C. van de Sande, Kapitein, W. J. Snijderhoud, 2e Luitenant, M. H. J. Van Swighem, 1e Luitenant, A. Velu, Kapitein, T. Weersma, Kapitein, allen van het wapen der Infanterie; H. C. Kronover, 1e Luitenant van de Artillerie; E. B. E. Ruempol, Kapitein van de Genie van het leger in Ned.-Indië.

De VOORZITTER dankt de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

Aan de orde is de voordracht van den heer M. H. J. PLANTENGA, Kapitein der Infanterie, leeraar aan de 2^e afdeeling der Krijgsschool, *over den aard, strekking en eischen van den oorlog in het polderland.*

De heer PLANTENGA:

M. H.! Gedurende het bijna twintigjarig bestaan der Vereniging ter beoefening van de krijgswetenschap mocht het voor heden avond door mij gekozen onderwerp nog niet in de eer eener opzettelijke bespreking deelen. Moet dit bij de omstandigheid, dat een zeer groot deel van het Nederlandsche officierskorps, waartoe dan toch de meeste sprekers te dezer plaatse behoorden, in het polderland garnizoen houdt en met dat polderland dus bijna dagelijks in aanraking komt, reeds eenige verwondering wekken, nog hooger klimt de bevreemding, als men bij onderzoek tot de ontdekking komt, dat onze geheele militaire literatuur over den oorlog in het polderland slechts zeer weinig licht verspreidt. Alleen in een niet militair tijdschrift, *de Gids* van het jaar 1880, komt eene eenigszins uitvoerige bespreking van den oorlog in het polderland van de hand van den generaal Schneider, toenmaals kolonel, voor. Noch in onze tactische studieboeken van vroegeren of lateren tijd, noch in onze periodieke militaire pers werden echter, voor zoover mij bekend is, tot nog toe afzonderlijke hoofdstukken of artikels aan dit onderwerp gewijd. Wel ontmoet men hier en daar het woord „polderoorlog”, doch waar die uitdrukking voorkomt, is dit altijd slechts incidenteel. Niet zelden wordt dan in eenige algemeene bewoordingen hoog opgegeven van de zeldzame kracht, die voor de verdediging in het bondgenootschap met het polderland schuilt, doch wat nu het eigenlijke karakter van den polderoorlog is, wat die oorlog ons kan geven en welke bijzondere eischen hij stelt, in één woord, een goed afgebakend begrip van de krijgvoering in onze polderstreken, dat zoekt men, of zocht ik althans, vergeefs.

Een troetelkind van onze militaire schrijvers is in elk geval de

polderoorlog niet. Veeleer zou van te geringe belangstelling sprake kunnen zijn. Vanwaar dit verschijnsel? Moet het wellicht als eene ongerijmdheid worden aangemerkt, den oorlog in het polderland een uitzonderingskarakter toe te kennen, zoodat het der moeite niet zou loonen, dat karakter opzettelijk te bestudeeren en te omschrijven? Immers neen, want dan zou er geen enkele grond meer zijn, om op de buitengewone sterkte van ons polderland te bogen en in eene specifiek Hollandsche oorlogvoering een der voornaamste waarborgen voor de handhaving onzer onafhankelijkheid te zien. Bestaat er dan misschien weinig kans dat wij juist in onze polderstreken strijd zullen moeten voeren? De onderstelling is bij onze tegenwoordige toestanden waarlijk al te naïef! Maar als ook dit de oorzaak der geringe belangstelling in den polderoorlog niet kan zijn, waarin die oorzaak dan te zoeken? In de algemeen menschelijke zwakheid, van zich meer aangetrokken te gevoelen tot wat ver verwijderd is, dan tot hetgeen onder ons onmiddellijk bereik ligt, of wel in die zucht, den Nederlander bijzonder eigen, om aan alles wat uit den vreemde tot ons komt, eene zekere voorliefde te schenken? Ik weet het niet. Doch waartoe ons ook te vermoeien met het opsporen van de oorzaken, dat er in onze militaire literatuur eene niet gewenschte leemte bestaat, waar de kennis dier oorzaken niet strikt noodzakelijk is, om de gaping aan te vullen.

Vergun mij, M. H., daartoe heden avond eene poging te wagen. Ik herhaal het: eene poging! Van uitputting van het onderwerp — laat ik het al dadelijk zeggen — kan daarbij geen sprake zijn. In details zal ik slechts bij uitzondering treden. Niet, omdat ik aan de bijzonderheden geene waarde zou toekennen — het tegendeel is waar —, doch wel omdat het mij nog te veel aan de practische ervaring ontbreekt, waaraan uitsluitend en alleen de kennis dier bijzonderheden kan worden ontleend.

En de krijgsgeschiedenis dan? Kan zij, zoo hoor ik vragen, niet aanvullend optreden, waar eigen practische ondervinding te kort schiet? Het komt niet bij mij op, M. H., iets op de hooge waarde van de krijgsgeschiedenis, de moeder van alle

krijgswetenschappen, te willen afdingen, doch ook hare middelen zijn beperkt, en wie aan de krijgsgeschiedenis een beeld van den oorlog in het polderland wil ontleenen, moet maar al te spoedig ondervinden, dat het origineel op zeer verren afstand van de lens is geplaatst. De jongste oorlog in het polderland dagteekent van 1799. Sedert onderging de oorlogvoering, in het groot en in het klein, menige wijziging, zoodat veel van wat in 1799 wellicht goed kon heeten, thans niet meer in denzelfden vorm zou kunnen worden toegepast. Vergeet ook niet, dat in de beschrijvingen der vroegere oorlogen juist met betrekking tot de details vele leemten en tegenstrijdigheden voorkomen, zoodat het niet zelden onmogelijk is, de ware toedracht der zaken te ontdekken.

Ik wensch mij dus te bepalen tot eenige omtrekken. Doch ook daarbij noopt de omvang der stof mij tot zelfbeperking. Om die reden zal ik alles wat in eenigszins nauwe betrekking staat tot den vestingkrijg, buiten beschouwing laten en mij alleen bezighouden met wat men zou kunnen noemen den veldoorlog in het polderland, waarbij de steun van duurzame versterkingen en wellicht ook die van inundatiën of in elk geval van volledig gestelde inundatiën wordt gemist.

Welke zijn dan nu — om tot mijn eigenlijk onderwerp te komen — de voornaamste karaktertrekken van dien veldoorlog in het polderland? Ziedaar de eerst te beantwoorden vraag. Want om een oorlog doeltreffend te kunnen voorbereiden en krachtig te kunnen voeren, is vóór alles bekendheid met den bijzonderen aard van den aan te vangen krijg noodig. Elke oorlog draagt zijn eigen stempel. Een kabinetskrijg uit vorige eeuwen met zijn volslagen gemis aan een alles bezielend motief werd geheel anders gevoerd dan de vrijheidsoorlog aan het einde van het Napoleontische tijdvak, met zijne volledige toewijding van geheele natiën aan de bevrijding des vaderlands. En de vrijheidsoorlog mist weder de hartstochtelijkheid, die den burgerkrijg en niet zelden ook de veroveringsoorlogen kenmerkt. Voor een oorlog

in de bergen van Tyrol of in de polders van Holland gelden andere regels dan voor een krijg in de vlakten van Lotharingen en Champagne. Napoleon I trachtte steeds zijne oorlogen tot een goed einde te brengen door snelle verrassende bewegingen en enkele beslissende slagen. Op het Iberische schiereiland en ook in Rusland leed zijn stelsel schipbreuk, omdat in dat stelsel het eigenaardige karakter, dat de oorlogvoering in die rijken moest aankleven, werd miskend. In Rusland waren snelle bewegingen onmogelijk, in Spanje kon bij het gemis aan één enkel zwaartepunt ook niet door één enkelen slag de beslissing worden verkregen. Napoleons stelsel was berekend op goed bevolkte, vruchtbare vlakten, niet op eene arme steppe; berekend op den weerstand van grootendeels door werving bijeengebrachte legers in dienst eener Regeering, niet op dien van eene voor de verdediging harer altaren en haardsteden te wapen geloopen bevolking, die misschien vele ondengden, maar toch ook eene groote deugd bezat, te weten: nationale fierheid. Tegenover zoodanige elementen leiden het geduld en de stelselmatige langzaamheid van een Wellington tot betere uitkomsten dan de stoutheid en de snelheid van een Napoleon.

Zoo zal het ook zijn in ons polderland. De oorlog daar zal zich in de eerste plaats kenmerken door een uiterst traag verloop. In een terrein, dat zich uit een militair oogpunt laat karakteriseeren als een netwerk van eindelooze défilé's, waar de verdediger eene zeldzaam ruime keuze heeft van stellingen, die aan een zekeren graad van stormvrijheid in het front, behalve de gelegenheid tot gedekte opstelling der eigen troepen, een ver reikend schootsveld en veelal ook voldoende aanleuning voor de flanken paren, waar, om figuurlijk te spreken, vesting aan vesting grenst, is eene snelle oorlogvoering niet denkbaar. De bewegingskrijg, die aan den eersten Napoleon en later aan de Pruisen zulke schitterende zegepralen verschafte, en die door Duitsche schrijvers nog steeds, en onder gewone omstandigheden zeer zeker terecht, als het criterium der oorlogskunst wordt beschouwd, stuit in ons polderland op onoverkomelijke bezwaren. Reeds de onmogelijkheid voor den aanvaller, om zich met de

gewone middelen, d. w. z. door zijne vooruitgezonden ruitery voldoende gegevens omtrent den tegenstander te verschaffen, ik kom daar straks nog op terug, is eene gevaarlijke klip, die hem noopt zijne snelle vaart te matigen, om tijd voor zijne peilingen te winnen. De moeilijkheid, om bij het open terrein den verdediger omtrent de eigen bedoelingen en de verdeeling der aanvallende strijdkrachten tot het laatste oogenblik toe te misleiden, wordt voorts oorzaak, dat het voordeel der verrassing voor den aanvaller grootendeels verloren gaat, zoodat ook een der meest dringende motieven tot snelheid van handelen vervalt. De dikwerf gebrekkige gemeenschap tusschen de onderdeelen en den opperbevelhebber, alsmede tusschen de aanvallende colonnes onderling geeft verder tot veel wrijving, tot misverstand en dus ook weer tot tijdverlies aanleiding. Elke strijd van eenige beteekenis eindelijk, eischt eene uiterst zorgvuldige en krachtige voorbereiding door vuur en de hieruit voortspruitende vertraging wordt te grooter, omdat de gelegenheid tot opstelling van artilleriemassa's niet zelden zeer beperkt zal zijn.

Tal van factoren werken dus in het polderland het natuurlijke streven des verdedigers, om eene snelle beslissing te vermijden en den oorlog te rekken, in de hand. Terwijl dan ook in den oorlog onder normale omstandigheden, als ik het zoo bij wijze van tegenstelling eens noemen mag, veel meer wordt gemarcheerd dan gestreden, zal zich in den polderoorlog juist het omgekeerde voordoen. In den veldtocht van 1799 in Noord-Holland werd door den aanvaller slechts een afstand afgelegd van nauwelijks twee dagmarschen, doch om dien afstand te kunnen afleggen, moest hij vier groote gevechten leveren, die elk nagenoeg een geheel dag in beslag namen. Tusschen de landing bij Kallantsoog en den slag bij Kastrikum lag eene tijdsruimte van zes weken. Niet meer tijd gebruikte Napoleon in 1812 om van Wilna naar Smolensko te komen, welke plaatsen in rechte lijn meer dan twaalfmaal den afstand Kallantsoog-Kastrikum van elkander verwijderd waren. Toch verkeerde in 1812 ook Napoleon met betrekking tot de snelheid van beweging onder den druk van ongunstige omstandigheden. En gedurende den geheelen marsch van Wilna naar Smolensko werd door de

Fransche hoofdmacht geen enkel gevecht van groote beteekenis geleverd. De Russen rekten den oorlog op hunne wijze. Wij kunnen in ons polderland datzelfde doel bereiken, doch door andere middelen.

De oorlogvoering van Napoleon onderscheidde zich, zooals ik reeds opmerkte, behalve door snelheid van beweging nog door een ander kenmerk, namelijk, door het streven om in weinig groote ontmoetingen, zoo mogelijk zelfs in één enkelen slag, het weerstandsvermogen van den vijand te vernietigen. In het polderland is dat streven bij eene goede verdediging ijdel. Men kan den tegenstander daar wel uit diens stelling wegdringen, hem door overmacht en hardnekkig volgehouden strijd noodzaken, eene andere, wellicht slechts enkele kilometers verder achterwaarts gelegen nieuwe positie te bezetten, doch men kan bij doeltreffende tegenmaatregelen, zijn weerstandbiedende kracht slechts zeer langzaam en opvolgend breken. „*In durchschnittener Gegend*“, zegt Von Clausewitz terecht, „*ist der Erfolg geringer, weil die Stosskraft überall geschwächt ist.*“ Geen stouthed, slechts geduld en volharding leiden in het polderland tot het doel. Dientengevolge moet de oorlogvoering hier wel een bijzonder karakter aannemen en zal zij in hare uiterlijke gedaante misschien meer herinneren aan de positieoorlogen uit een verleden tijdperk, dan aan den modernen bewegingskrijg.

De bewering dat het weerstandsvermogen van den verdediger in polderterrein slechts langzaam en opvolgend kan worden gebroken, vereischt wellicht eenige nadere toelichting. Vooraf wensch ik u echter op eene andere eigenaardigheid van den polderoorlog te wijzen, namelijk op de buitengewone bezwaren, aan de hoogere bevelvoering vooral tijdens eene tactische ontmoeting verbonden. Waar in het polderland sterkere afdeelingen op elkander stuiten, zal de strijd niet zijn ééne enkele grootsche handeling, bij welke uit alles de geest en de wil van den opperbevelhebber spreekt, doch zal hij veel meer bestaan uit eene reeks van partiële, lokaal beperkte gevechten, die grootendeels buiten den rechtstreekschen invloed van den opperbevelhebber blijven, en die soms ook op elkander slechts een zeer geringe werking zullen uitoefenen.

De gesteldheid van het terrein dwingt den aanvaller, zijne troepen, bij den opmarsch tot het gevecht, reeds op verren afstand van den tegenstander in talrijke colonnes te verdeelen, die bij de bezwaren, welke het onderhouden eener voldoende onderlinge gemeenschap ondervindt, bijna geheel aan zichzelf zijn overgelaten en elkander dikwerf slechts zeer gebrekkig zullen kunnen ondersteunen. Op de onderbevelhebbers, en dit geldt niet alleen voor den aanval, doch ook voor de verdediging, komt dus zeer veel aan, en aan hun karakter en aan hunne bekwaamheid, doch vooral aan het eerste, worden buitengewoon hooge eischen gesteld. Reeds de aanvoerder van eene betrekkelijk zwakke afdeeling zal zich voor het gevecht in het polderland moeten bepalen tot het geven van zeer algemeene beschikkingen. Hij zal veel aan het oordeel en de zelfstandige beslissing zijner onderbevelhebbers moeten overlaten. Wel zal het den hoogeran aanvoerder, zoo de slaglinie niet al te uitgebreid is, misschien mogelijk zijn, om het een of andere verheven punt te vinden, van waar hij het geheel kan overzien, doch wat baat hem al de latere ontdekking, dat zijne aanvankelijke beschikkingen wijziging behoeven, als hij toch aan zijn verlangen om te wijzigen niet of slechts gebrekkig kan voldoen? Verplaatsingen der eenmaal in beweging gestelde troepen zullen in den regel zoo tijdroovend zijn, dat hieraan slechts bij hooge uitzondering kan worden gedacht. Het eenige middel dat overblijft, is dus, het achterhouden eener zeer sterke reserve. Doch aan dit middel is het nadeel verbonden dat wellicht de voorste linie te veel wordt verzwakt. Bovendien, afdoende kan het niet genoemd worden, want ook die reserve zal bij het open en doorsneden terrein niet zelden slechts langs groote omwegen hare nieuwe bestemming kunnen bereiken en dus licht te laat komen.

In het Pruisische stafwerk over den Fransch-Duitschen oorlog wordt van den strategischen opmarsch der strijdkrachten aan de grenzen gezegd, dat fouten in de aanvankelijke concentratie der legers gedurende het geheele verloop van den veldtocht bijna niet meer zijn te herstellen. Hetzelfde geldt van den opmarsch tot het gevecht in het polderland, voor den duur van den tactischen strijd.

Alvorens dus tot den aanval op eene stelling in het polderland te besluiten, zal elk aanvoerder, wellicht nog meer dan anders, zich nauwkeurige inlichtingen omtrent de tegenpartij trachten te verschaffen. Die gegevens hebben hier dubbele waarde. Het verkrijgen dier gegevens, ik merkte het reeds terloops aan, is echter uitermate moeilijk. Verkenningen door cavalerie kunnen, daar de tegenpartij alle toegangen zonder veel moeite met infanterie afsluit, geene noemenswaardige uitkomsten opleveren. Men zal derhalve naar andere middelen moeten omzien. Op inlichtingen der bewoners behoeft echter de aanvaller, zoo ons volk niet, zooals in 1799 door inwendige partijschappen, die ook nog na het uitbreken van den oorlog voortduurden, is verdeeld, niet te rekenen. Mededeelingen van spionnen zijn zelden betrouwbaar. Alleen van de luchtschepvaart zou misschien hier met goed gevolg gebruik kunnen worden gemaakt. Zoo niet, dan blijft den aanvaller tot bereiking van zijn doel weinig anders over, dan de openlijke verkenningen. Het is evenwel genoegzaam bekend, dat ook aan die openlijke verkenningen groote bezwaren verbonden zijn. Reeds in gewoon terrein zullen de uitkomsten veelal in geen verhouding staan tot de verliezen en gevaren, waarmede zij gepaard gaan. Nog minder zal dit het geval zijn in het polderland, waar de verdediger in het bezetten van eenige vooruitgeschoven, vluchtig versterkte punten m. i. een zeer deugdelijk middel bezit, om het slagen van dergelijke openlijke verkenningen te verijdelen. Dat de bezettingen van sommige dier vooruitgeschoven punten, die alleen bij ernstig gevaar en ook dan nog alleen door vuur mogen worden ondersteund, licht geheel verloren kunnen gaan, is buiten kijf. Doch men vergeet niet, dat die bezettingen in het polderland gewoonlijk zeer zwak kunnen zijn, zoodat het verlies binnen enge grenzen beperkt blijft.

Niettemin zou, ik erken het gaarne, dit betrekkelijk kleine offer voor den numeriek zwakken verdediger wellicht nog te groot moeten worden geacht, zoo daarvoor geene andere winst werd verkregen, dan alleen deze, dat de aanvaller bij zijne verkenningen op grootere moeilijkheden stuit en dientengevolge langer zal aarzelen om tot den aanval te besluiten. Aan de

bezetting van eenige vóór de hoofdstelling gelegen punten is echter — en hiermede kom ik tot mijne straks geuite bewering, dat beslissende ontmoetingen, waarin het weerstandsvermogen des verdedigers op eenmaal wordt gebroken, in het polderland tot de hooge uitzonderingen zullen behooren, terug — nog een ander gewichtig voordeel verbonden. Dit voordeel bestaat hierin, dat de duur van den tactischen strijd er zeer door zal worden verlengd. Het is namelijk duidelijk, dat de aanvaller, alvorens tot de krachtige voorbereiding van den stormloop op de hoofdstelling te kunnen overgaan, in den regel wel eerst die vooruitgeschoven punten zal trachten te nemen. Dit kost natuurlijk tijd, in het polderland misschien zelfs veel tijd. Doch ook al neemt men aan, dat de aanvaller het eene enkele maal zou kunnen wagen, reeds vroeger tusschen de vooruitgeschoven punten door te dringen, dan zal men toch wel willen toegeven, dat hij door het vuur uit die punten genoodzaakt zal zijn, spoediger dan anders tot ontwikkeling zijner krachten in een eenigszins breed front over te gaan, en evenzeer dat elke beweging in een breed front over een doorsneden terrein de krachten sterk uitput en veel tijd vordert. Ook in dit geval lijdt dus de aanvaller tijdverlies, een nadeel, dat vooral bij den tactischen strijd in het polderland voor hem bijzonder zwaar weegt. Want, zoo ergens, dan moet hier het vooruitgaan der aanvallende infanterie, door een zeer krachtig en dus langdurig artillerievuur worden voorbereid en beschermd, zoodat de tijd buitengewoon kostbaar wordt. Bedenkt men verder, dat een eerste stormloop bij eene hardnekkige verdediging in het sterk doorsneden terrein weinig kans van slagen heeft en bijna altijd zal moeten worden gevolgd door een tweeden, misschien nog wel door een derden, dan komt men licht tot de overtuiging, dat niet zelden alleen eene lange zomerdag den aanvaller de gelegenheid zal schenken, den strijd vóór het invallen der duisternis tot eene beslissing te brengen. De winter, in andere opzichten de vijand van den verdediger in het polderland, is in deze richting zijn bondgenoot (1).

(1) Het gewone bezwaar, tegen de bezetting van voorgelegen punten aangevoerd, hierin bestaando, dat zij den verdediger licht in verzoeking brengen, met de hoofdmacht tot ondersteuning op te

Ligt in het trage verloop van den tactischen strijd reeds een bewijsgrond voor mijne straks genite stelling, dat de verdediger in het polderland wel langzaam teruggedrongen, doch niet op eenmaal overhoop geworpen kan worden, nog meer steun vindt die bewering in de groote bezwaren, welke in het polderland, ten gevolge van de reeds aangeduide locale verdeeling van elken grooteren strijd in een aantal op zichzelf staande gerechten, aan eene dadelijke en krachtig doorgezette vervolging zijn verbonden.

Het is U allen bekend, hoe de voorbeelden der energieke, onmiddellijk na de overwinning op het slagveld aangevangen vervolgingen voornamelijk moeten gezocht worden in het Napoleontische tijdvak. In de daaraan voorafgegangene eeuwen waren zij veel zeldzamer. De legers waren toen zoowel strategisch als tactisch veel moeilijker te verplaatsen. Het nitsluitende magazijnsstelsel aan de eene, en de stramheid der tactische vormen aan de andere zijde maakten snelle bewegingen buitengewoon moeilijk. Daarbij kwam dat het oorlogsdoel veelal zeer beperkt was en dat men bij de aanvulling der legers op groote bezwaren stuitte. Als de schatkist uitgeput raakte, wat bij de onbekendheid met de tegenwoordige middelen om zich geld te verschaffen, niet zelden maar al te spoedig voorkwam, werd die aanvulling zelfs geheel onmogelijk. Zoo ontstond allengs het vooroordeel, dat de oorlog als eerste en hoogste eisch stelde: sparing der eigen en niet vernietiging der vijandelijke strijdkrachten. De veldslagen leidden naar de inzichten dier dagen slechts tot nutteloos bloedvergieten en tot verspilling der krachten. Werden zij geleverd, dan was dit meermalen alleen, om zich de eer der overwinning te kunnen toeschrijven. Doch met die eer stelde men zich dan ook tevreden; tot eene vervolging kwam het niet. Mogen al

rukken, zoodat niet in, doch vóór de oorspronkelijk gekozen stelling slag wordt geleverd, doet zich in het polderland niet, of althans maar in geringe mate gelden, omdat, zooals reeds werd opgemerkt, de bezettingen dier punten slechts zwak behoeven te zijn, terwijl bovendien door den aard van het terrein aan het vooruitgaan der hoofdmacht tot hulp der bedreigde detachementen zulke buitengewone moeilijkheden zijn verbonden, dat vermoedelijk zelfs van een poging daartoe wel zal worden afgezien.

enkele veldheeren zich boven deze bekrompen begrippen omtrent oorlog en oorlogvoering hebben verheven, na hen kreeg het genoemde vooroordeel altijd weer de overhand, en eerst door de Fransche revolutie met hare ruime beginselen omtrent de bijeenbrenging en het onderhoud der strijdkrachten werd het voor goed begraven. Napoleon behoefde zich, althans vóór 1812, om de aanvulling zijner verzwakte korpsen niet bijzonder te bekommeren, want de Republiek had alle nationale krachten ter beschikking van den oorlog gesteld. Zijne snelheid van beweging werd niet belemmerd door een verplegingsstelsel, dat in vroeger dagen de troepen met bijna onverbreekbare banden aan hunne magazijnen bond. Merkwaardig is het echter, dat ook Napoleon, waar hij in de twee genoemde richtingen op bijzondere bezwaren stuitte, niet tot eene ernstige vervolging overging. Bij Bautzen (1813) hield 's vijands overmachtige ruitery hem hiervan terug. Frankrijks armoede aan paarden en de korte tijd van voorbereiding hadden den grooten veldheer na zijn terugkeer uit Rusland belet, zijne cavalerie door aanvulling weder op voldoende sterkte te brengen. En dat hij na de overwinning bij Borodino (1812) van de vervolging afzag, mag misschien wel niet uitsluitend op rekening van de moeilijke verpleging worden gesteld, maar toch is het bijna zeker, dat deze daarbij eene niet onbelangrijke rol heeft gespeeld. Voor de vermeestering van Moskou kon de zege bij Borodino voldoende worden geacht en het was hoogst onwaarschijnlijk, dat de Russen binnen de acht dagen, die noodig waren om de hoofdstad te bereiken, nog een nieuwen grooten strijd zouden kunnen of durven wagen. Moskou nu was voor Napoleons leger het beloofde land. Daar zou weer rijkelijk in het onderhoud der aan alles gebrek lijdende troepen kunnen worden voorzien. Het bezit van Ruslands historische en nationale hoofdstad werd zoowel om deze als om andere redenen het hoogste doel, dat voor het oogenblik elk ander streven, ook dat om 's vijands levende strijdkrachten tot een staat van volkomen ontbinding te brengen, op den achtergrond drong.

In de oorlogen van den nieuwsten tijd is in velerlei richting de Napoleontische geest heerschende gebleven. De krachtige vervolgingen onmiddellijk van het slagveld uit worden er echter

herhaaldelijk in gemist. Is men dan in dit opzicht tot de huldiging van vroegere vooroordeelen teruggekeerd? In geenen deele. Het verschijnsel is hetzelfde als in het tijdperk dat aan de groote Fransche revolutie voorafging, doch de oorzaken zijn geheel andere.

Sta mij toe, M. H., U in enkele trekken aan te geven, hoe Duitsche schrijvers van den tegenwoordigen tijd, o. a. Blume en Von der Goltz, trachten te verklaren, waarom in de laatste oorlogen na verschillende groote ontmoetingen de krachtige onmiddellijke vervolgingen achterwege bleven, en op welke gronden hun oordeel rust, dat zij ook in de toekomst zeer waarschijnlijk tot de uitzonderingen zullen blijven behooren.

In de eerste plaats wijzen zij er op, hoe na een hardnekkigen strijd ook bij den overwinnaar zware verliezen zijn geleden, hoe ook bij dezen het tactisch verband geheel is verbroken, de munitie in voorste linie is verbruikt, hoe vooral ook de vreugde over de behaalde zege zoo licht doet vergeten, dat met die zege het doel veelal nog slechts ten halve is bereikt. Men is blijde, dat men voor het oogenblik de dreigende gevaren weder is te boven gekomen, ieder is vermoeid en uitgeput van de inspanningen des daags, de nacht nadert, elkeen haakt naar voedsel en rust. Als de aanvoerder onder deze omstandigheden vóór alles denkt aan de behoeften van de eigen troepen, die hij onder zijne oogen heeft, en niet aan den vijand, die vermoedelijk reeds uit het gezicht is verdwenen; vergeet dat zich ook bij dezen dezelfde eischen doen gelden, en dat alleen door eene rustelooze vervolging heden met geringe verliezen kan worden geoogst, wat later weder met het bloed van duizenden, wier krachten thans uit een gevoel van dankbaarheid en menschenliefde worden gespaard, moet worden gekocht, dan is dit, zegt Blume, zeer zeker een grove, maar toch altijd een menschelijke misslag.

Voorts mag volgens de genoemde schrijvers niet over het hoofd worden gezien, dat bij de buitengewone getalsterkte der strijd-massa's, die in de laatste oorlogen tegenover elkander optraden, en de groote uitgestrektheid der slagvelden veel aan het initiatief der onderbevelhebbers moet worden overgelaten, en dat van deze

slechts bij uitzondering eene krachtige inleiding der vervolging is te wachten. Ieder hunner zal onder den overweldigenden indruk van de behoefte aan reactie bij zijne afdeeling, licht geneigd zijn te meenen, dat hij den heetsten strijd heeft gestreden en dat dus de plicht om van het behaalde voordeel partij te trekken, in de eerste plaats op eene der nevenafdeelingen rust. Ook zal de vraag bij hem opkomen, of hij wel goed doet, van met zijne uitgeputte en in wanorde geraakte troepen — want versche en ongeschokte troepen zullen in den regel wel niet in voorstelnie beschikbaar zijn — dadelijk verder te gaan, of hij daardoor niet te veel in de waagschaal stelt, en of het derhalve niet raadzaam is, eerst nadere bevelen af te wachten?

Zodoende kan de impulsie tot eene krachtige vervolging alleen van den opperbevelhebber uitgaan, doch ook deze is door geestelijke en lichamelijke inspanning verzwakt, en slechts bij zeer weinig veldheeren bleef na eene groote overwinning, om met Von Clausewitz te spreken, „*genug freies Spiel des Muthes, um, nachdem das Nothwendige vollbracht war, auch noch an diejenigen Erfolge zu denken, die in solchen Augenblicken als eine blosser Verschönerung des Sieges, als ein Luxus des Triumphes erscheinen.*” Bovendien er verloopt tijd, alvorens de opperbevelhebber een voldoende overzicht heeft verkregen van de uitkomsten van den strijd en de toestanden niet op één enkel punt, maar over de geheele slaglinie; er verloopt tijd eer de bevelen voor de vervolging zijn uitgevaardigd, er verloopt tijd eer die bevelen hunne bestemming hebben bereikt, vooral zoo, wat wel de regel zal zijn, de strijd eerst tegen het invallen der duisternis is gestaakt. Op het oogenblik dat de onderbevelhebber de nieuwe bevelen ontvangt, is zijne afdeeling wellicht juist op de bivakplaats aangekomen, of heeft daar met de bereiding van het eten een aanvang gemaakt. Zal hij dan niet aarzelen, zijne manschappen dadelijk weer uit hunne welverdiende rust op te jagen? Zal hij niet veeleer tot eenig uitstel geneigd zijn, zichzelven trachten diets te maken, dat dit uitstel volkomen gewettigd is, want dat van de troepen toch niet het bovenmenschenlijke kan worden geveerd en dat het beter is, na eenige weinige uren rust met versche krachten op marsch te gaan? Zal het zodoende niet

allicht tot den morgen na den strijd duren, eer de vervolging een aanvang neemt?

Ziedaar, M. H., de hindernissen en beletselen, welke volgens verschillende schrijvers, die persoonlijk aan den modernen krijg hebben deelgenomen, eene krachtige vervolging dadelijk na eene groote overwinning bijna onuitvoerbaar maken. Men zal mij wel volmondig willen toegeven, dat de aangevoerde bezwaren, voor zoover zij een uitvloeisel zijn van de vernielende uitwerking der tegenwoordige vuurwapenen en van de algemeene uitputting der troepen, zich in het open en sterk doorsneden polderland niet minder krachtig zullen doen gevoelen dan op de slagvelden, waarop Von der Goltz en Blume hunne oorlogsondervinding opdeden. Doch is dit ook het geval met de overige, namelijk die, welke voortsproten uit de moeijeligheden aan de bevelvoering verbonden? Hier is zeer zeker twijfel mogelijk. Toch meen ik, dat ook die belemmeringen in den polderoorlog een groot gewicht in de schaal zullen leggen. Want mag het al hoogst onwaarschijnlijk zijn, dat ooit zulke groote troepenmassa's, als de genoemde schrijvers bij hunne beschouwingen op het oog hadden, elkander in ons polderland zullen bestrijden, hiertegenover staat, dat de eigenaardige gesteldheid van het terrein met zijne gebrekkige gemeenschapsmiddelen hier reeds voor kleinere legerdeelen met betrekking tot de bevelvoering analoge toestanden in het leven roept als elders voor veel sterkere strijdmassa's. Ook vergeten men niet, dat de cavalerie, het wapen dat om zeer geldige redenen het eerst voor de vervolging in aanmerking komt, in het polderland slechts een zeer beperkt arbeidsveld vindt.

Het is dus m. i. geene gewaagde stelling, dat de overwinnaar ook in den polderoorlog niet zelden tot den morgen na de zegepraal op de door hem behaalde lauweren zal uitrusten, zelfs al is de opperbevelhebber ten volle overtuigd, dat door dit uitstel der vervolging hoogst gewichtige voordeelen worden prijsgegeven, doordien de tegenstander tijd tot verademing bekomt. Tijd tot verademing, altijd voor den overwonnene een kostbaar geschenk, heeft vooral in het polderland eene onschatbare waarde. Eensdeels, omdat de terugtocht hier in den regel slechts over een zeer korten afstand behoeft te worden voortgezet, om eene nieuwe

stelling te bereiken, die misschien in sterkte voor de eerst bezette maar weinig onderdoet. Anderdeels, omdat de geslagene, zoodra de orde en de beradenheid bij hem slechts eenigermate zijn teruggekeerd, in het polderland de ruimste gelegenheid heeft, om den vervolger althans tijdelijk tot staan te brengen. Het vuur van enkele stukken uit eene zijwaartsche stelling, een afgebroken brug, eene versperring kunnen voldoende zijn. Nergens is wellicht voor eene achterhoede, ik zal niet zeggen gemakkelijker, maar wel dankbaarder taak weggelegd, dan in het polderland.

Voor al het voordeel voor den overwonnene, dat hij slechts een korten afstand behoeft af te leggen, om eene nieuwe stelling te bereiken, moet niet gering worden geschat. Het zijn, zooals de krijgsgeschiedenis overtuigend leert, juist de langdurige terugtochten, die voor de legers verderfelijk worden. Een korte terugtocht gaat zelden met groote verliezen gepaard; eerst de afmatting en de ontmoediging, die bij aanhoudend terugwijken bijna onvermijdelijk intreden, leveren den overwinnaar gevangenen, stukken en troepen in handen.

Of ik dan de mogelijkheid, dat terugtochten voor den geslagene noodlottig kunnen worden, in het polderland geheel uitsluit? In geen deele. Als onder den machtigen indruk der nederlaag het zelfvertrouwen der troepen is geschokt, als het tactisch verband is verbroken, als de aanvoerders zijn gevallen of hun stem niet meer wordt gehoord, als, in één woord, het gemoed bij den geslagene de overhand verkrijgt op het verstand, dan kan een energieke tegenstander, zelfs al verlopen er eenige uren eer de vervolging krachtig wordt aangevangen, ook in het polderland van zijne zege nog schoone vruchten plukken. In alle tactische leerboeken staat geschreven, dat eene stelling vóór een défilé nadeelig is, omdat bij een mogelijken terugtocht licht verwarring ontstaat en veel verlies wordt geleden. In het polderland staat de verdediger nu wel niet altijd vóór, maar dan toch wel in een défilé, of, liever in een netwerk van défilé's. Het aantal bestaande wegen, waarlangs de terugtocht kan worden aangevangen, is veelal betrekkelijk gering; het minste opont-houd, een omgevallen voertuig, een instortende brug, is vol-

doende, om de reeds heerschende verwarring tot volkomen ordeloosheid te doen overslaan.

Ik ontken dus geenszins, dat aan den terugtocht in het polderland kwade kansen verbonden zijn. Doch meer dan elders heeft de verdediger het hier in zijne macht, de dreigende rampen te bezweren. Eerstens, zooals ik reeds opmerkte, door het tijdig inrichten eener nieuwe stelling verder achterwaarts, op niet te grooten afstand van de eerste verwijderd, zoodat de terugtocht spoedig kan worden gestaakt. Het terrein, de vijand van den geslagene, zoolang deze zich beweegt, wordt dadelijk weder zijn bondgenoot, zoodra hij de beweging staakt. Ten andere door eene deugdelijke voorbereiding van den terugtocht: door den aanleg van een voldoende aantal colonne-wegen, vooral ook om bewoonde oorden heen, zoodat gedrang en vermenging van tactische eenheden zooveel doenlijk kunnen worden vermeden; door de tijdige verwijdering van alle in den strijd niet dringend noodige voertuigen; door het te voren afzonderen van enkele afdelingen, die niet sterk behoeven te zijn, doch onder zeer betrouwbare aanvoerders moeten staan, tot het tegenhouden van een al te driftig opdringenden vervolger. Men zal mij misschien toeroepen, dat die voorbereiding tot den terugtocht een ongunstigen indruk op de troepen zal maken en tot een minder hardnekkig standhouden in de ingenomen stelling zal leiden. De tegenwerping heeft hare waarde. Doch ik meen er op te mogen wijzen, dat in de eerste plaats sommige dier maatregelen niet bepaald onder het oog der afdelingen, welke de te verdedigen stelling hebben bezet, behoeven plaats te hebben, en dat ten andere de meerdere of mindere volharding in den weerstand bovenal afhankelijk zal zijn van het zedelijk gehalte en de tucht der troepen. In elk geval wegen m. i. de nadeelen eener eenigszins voorbarige ontruiming niet op tegen die eener ordeloosze vlucht. Laten we niet vergeten, dat de verdediger in het polderland, zoo hij tegen aanzienlijke overmacht strijdt, zich aanvankelijk slechts ten doel kan stellen eene beslissing te vermijden, en dat hij daartoe moet terugwijken, doch terugwijken voet voor voet, zoodat de vermeestering van elken duimbreed gronds den vijand zware offers kost. En dat doel moet geen geheim

zijn. Iedereen moet het weten, dat de bevelen tot den terugtocht niet hare oorzaak hebben in zwakheid en weifelhoedigheid, doch gegrond zijn op de vaste overtuiging van den aanvoerder, dat langs dezen weg het oorlogsdoel nog het best kan worden bereikt. Alleen dan kan teleurstelling, wantrouwen in de bekwaamheid der bevelhebbers en moedeloosheid worden voorkomen. Hierin zie ik, naast eene uitmuntende tucht en volledige toewijding aan de algemeene zaak, den zekersten waarborg niet alleen tegen voorbarige ontruimingen van ingenomen stellingen, doch ook tegen al die noodlottige gebeurtenissen, welke bij terugtochten maar al te licht voorkomen.

Een uiterst traag verloop, ziedaar dus één karaktertrek van den oorlog in het polderland — een uiterst bloedig verloop, ziedaar een andere. Van den aanvaller zullen buitengewoon zware offers worden gevraagd.

Het is genoeg bekend, dat frontaanvallen en tactische doorbrekingen bij de tegenwoordige vuuruitwerking met zulke ontzaglijk groote verliezen gepaard gaan, dat zij volgens bevoegde beoordeelaars slechts bij hooge uitzondering tot goede uitkomsten kunnen leiden. Het streven van den aanvaller, om den tegenstander te overvleugelen en verrassend in diens flank op te treden laat zich hieruit gemakkelijk verklaren. In het polderland zal die zucht, ten minste in den aanvang, zeer zeker niet zwakker, misschien wel sterker zijn dan elders. Dit wijst er dus op, hoe de verdediger hier vooral op beveiliging en bescherming zijner flanken, zoo deze niet of onvoldoende zijn aangeleund, bedacht moet zijn. Doch is hij dit, dan zal het hem in het open terrein in de meeste gevallen ook wel mogelijk zijn, dergelijke manoeuvres van den vijand tijdig te ontdekken en tegenmaatregelen te nemen. Slaagt hij hierin, welnu, dan gaat ook de beoogde flankaanval ten slotte over in een zuiveren frontaanval, die alleen hierin van andere frontaanvallen verschilt, dat in den aanvang, op de grootere afstanden, minder verliezen worden geleden. Doch die verliezen hebben in het algemeen zeer weinig te beteekenen, in vergelijking van die, welke de aanvaller op de kortere afstanden ondergaat. Onmogelijk is het dan ook niet, dat het

streven, om den hoofdaanval steeds tegen 's vijands flank te richten, in het polderland allengs eenigszins zal verzwakken en dat de aanvaller zich ten slotte, bij de keuze van het hoofdaanvalspunt bijna nitsluitend zal laten leiden door de gesteldheid van het terrein, dat in den polderoorlog geroepen is, een veel grooter gewicht in de schaal te leggen, dan er door verschillende buitenlandsche schrijvers in het algemeen wel aan wordt toegekend. En wellicht is hier de opmerking niet te onpas, dat het polderland wel in het algemeen als een zeer open terrein moet worden gekarakteriseerd, doch dat bij eenigszins nitgebreide stellingen toch ook al licht enkele gedeelten worden aangetroffen, die eene gedekte nadering tot op korten afstand niet geheel onmogelijk maken. Misschien zouden die punten voor den aanvaller ten slotte nog meer aantrekkelijkheid blijken te bezitten dan de vleugels der verdedigende stelling.

Hoe dit ook zijn moge, tegenover een waakzamen verdediger zullen ook de flankaanvallen veelal met zware verliezen gepaard gaan. De wel eens geuite bewering, dat in het polderland overmacht den aanvaller niets baat, dat duizend gelijkstaan aan tienduizend heeft dan ook slechts eene zeer betrekkelijke waarde. Mag de overmachtige op één en hetzelfde oogenblik al niet meer troepen tegen den vijand in werking kunnen brengen, dan deze ontwikkeld heeft, hij kan dan toch zijn overmaat aan strijdkrachten gebruiken, om verschillende aanvallen met korte tusschenpoozen op elkander te doen volgen, ten einde zoodoende den tegenstander af te matten, uit te putten, en eindelijk tot het verlaten zijner stelling te nopen. Een aanvaller, die niet over vele en goede troepen kan beschikken, die zich niet kenmerkt door een ijzeren wil, heeft in het polderland geen kans van slagen. Al telt hij de gevallen bij duizenden, hij mag niet aarzelen, wil hij zijn doel bereiken. Von der Goltz wijst er in zijn werk: *das Volk in Waffen*, op, hoe een leger aan zijne overwinningen kan bezwijken. Zoo die stelling ergens doorgaat, dan is het zeker in het polderland, waar niet alleen door het vijandelijk staal en lood, doch hoogst waarschijnlijk ook door ziekten de krachten van den aanvaller

weldra op eene ongekennde wijze zullen slinken. De verliezen, door Napoleon in de eerste zes weken van den veldtocht van 1812 geleden, worden door alle schrijvers buitengewoon groot genoemd. Zij bedroegen $\frac{1}{3}$ der totale sterkte. Welnu in niet meer tijd verloren de Engelschen en Russen in 1799 in Noord-Holland 10.000 man op het slagveld, meer dan 10.000 anderen lagen in de hospitalen of waren door ziekten gestorven en van de 40.000 man, die te Kallantsoog en te Helder voet aan wal hadden gezet, was ten slotte nauwelijks de helft in staat, de wapenen te voeren. De verdediger had veel geringere verliezen geleden. En dat het grootere verlies der aanvallers niet op rekening mag worden gesteld van eene verkeerde aanvalstactiek, wordt waarschijnlijk als men bedenkt, dat ook de Gallo-Bataafsche krijgsmacht de eenige maal dat zij tot den aanval overging, bij die handeling in verhouding tot de getalsterkte, nagenoeg zesmaal zooveel gevallen telde als de verdediger. Bij den aanval van Brune op den 10^{den} September tegen de stelling van Abercrombie in de Zijpe toch werd door hem een verlies geleden van 1900 man of 9%, terwijl dat des verdedigers nauwelijks 200 man of 1,5% der sterkte bedroeg. Eene vervolging had niet plaats; over en weer waren bijna geene gevangenen gemaakt. Als de verliezen bij den aanvaller reeds tot zulk eene hoogte klommen in een tijd, toen het nog mogelijk was, om met rijdende artillerie op 200 M. van eene krachtig verdedigde vijandelijke schans in batterij te komen en onder bescherming van twee stukken met eene diepe infanteriecolonne over een smallen weg een versterkten en goed bezetten dorpsrand tot op 40 M. afstand te naderen, welk cijfer moeten zij dan bij de tegenwoordige vuurwapenen wel niet bereiken?

Resumeerende, kom ik dus tot het besluit, dat de polderoorlog zich kenmerkt door een uiterst traag verloop bij nagenoeg volslagen gemis aan beslissende ontmoetingen, dat hij tot zeer veel wrijving aanleiding geeft, inzonderheid wat de bevelvoering en samenwerking betreft, dat hij de mogelijkheid tot eene snelle vervolging na eene behaalde overwinning bijna geheel uitsluit, en eindelijk dat hij van den aanvaller veel geduld en zware offers eischt. Zoo denkt ook een vreemdeling er over,

namelijk Fritz Hönig, als hij in zijne beschouwingen over den veldtocht van 1799 in Noord-Holland zegt: „*Aus dem Character dieses Landes ergibt sich eine schwierige und mühselige Kriegführung. Die einzeln Heerkörper bleiben auf Wege und Deiche angewiesen, gegenseitige Unterstützung wird oft genug unmöglich, Befehle können nur auf Umwege befördert werden, kurzum jedes Gefecht gestaltet sich zu mehr oder weniger vielen Einzelhandlungen auf den Hauptstrassen mit schmaler Front und grosser Tiefe. Ein Land, welches so nachhaltig vertheidigt werden kann, ist schwer durch offenen Kampf zu unterwerfen, und wenn die Batavische Republik sich zum Kriege vorbereitet hatte und ihre Truppen treu und ergeben blieben, bot sich für die verbündeten Engländer-Russen wenig Aussicht auf Erfolg. Abgesehen von gesicherten rückwärtigen Verbindungen, musste das Heer jedenfalls aus einem Guss sein und der kommandirende Feldherr neben Vorsicht und Energie vor allem viel Geduld und Ausdauer haben.*”

Thans, M. H., nu ik in groote trekken het karakter van den polderoorlog heb aangegeven, wensch ik in deze richting nog eene schrede verder te wagen, en uit het reeds gesprokene eenige algemeene gevolgtrekkingen af te leiden.

Mijne eerste gevolgtrekking geldt het gebruik van den nacht voor de uitvoering van verschillende oorlogshandelingen. In zijn voor ruim 50 jaar verschenen werk *Vom Kriege*, uit Von Clausewitz de stelling, dat nachtelijke gevechten in de moderne krijgvoering weinig passen. Hij acht het zeer natuurlijk, dat, sedert de bewegingsoorlog den positieoorlog heeft vervangen en de legers niet meer dagen en weken achtereen op weinig meer dan kanonschotsafstand van elkander gelegerd blijven, ook nachtelijke ondernemingen op eenigszins groote schaal zeldzamer zijn geworden. Reeds in algemeenen zin is die stelling van den grooten militairen Denker voor den hedendaagschen oorlog niet onbetwistbaar meer, en in den laatsten tijd hebben onderscheidene schrijvers van naam geheel andere denkbeelden verkondigd. M. i. is de verwachting dan ook alleszins gewettigd, dat nachtelijke ondernemingen, ook op eenigszins grootere schaal, in de toekomstige oorlogen minder zeldzaam zullen zijn. Mocht daarbij

onverhoopt ook ons polderland weder het tooneel worden van bloedigen strijd, dan kan men er zeker van zijn, dat dit verschijnsel zich daar in zeer sterke mate zou voordoen. Tal van omstandigheden dringen daar den aanvaller om gebruik te maken van den nacht. Alleen door de hulp der duisternis zal hij, tenzij hij van mist en nevel zou durven partij trekken, er in kunnen slagen, het onmiskenbare voordeel der verrassing aan zijne zijde te brengen. Overdag zal hem dit door het ruime uitzicht, dat het terrein den verdediger aanbiedt, worden belet. Alleen in het bondgenootschap met den nacht zal de aanvaller het middel vinden, om in het open en doorsneden land de ontzettende werking van het vuur des tegenstanders tot een minimum te beperken. Alleen door reeds vóór het aanbreken van den dag den opmarsch tot den strijd, of wel den strijd zelven aan te vangen, of door hem na het invallen der duisternis nog met kracht voort te zetten, wordt de mogelijkheid tot het verkrijgen eener beslissing geboren.

Aan nachtelijke oorlogshandelingen zijn echter vele en groote moeilijkheden verbonden. Zeer zeker! Doch in het polderland doen zich die bezwaren niet meer, misschien wel minder gelden dan elders, of beter gezegd, vele doen zich daar overdag in niet veel mindere mate gevoelen als in den nacht. Nachtelijke ondernemingen zegt men, putten zeer spoedig de krachten van menschen en paarden uit. Toegegeven! Maar als nu uitstel der handeling tot den morgen tot nog veel grooter krachtverlies aanleiding geeft, omdat het vuur des vijands dan zijne offers eischt, zal men dan aan den nacht niet de voorkeur geven boven den dag? Op de vergelijking komt het hier aan.

Nachtelijke aanvallen, zoo wordt verder beweerd, geven aanleiding dat de troep uit de hand der hoogere aanvoerders geraakt, dat verkeerde wegen worden ingeslagen en dat er zoodoende licht verwarring ontstaat, althans zoo met eenigszins sterkere afdeelingen wordt opgetreden. Volkomen waar! Maar ik vraag alweder, zal het bezwaar, dat het gezag der hoogere aanvoerders zich niet genoegzaam kan doen gelden, in het polderland ook bij daglicht, zoodra eenmaal de strijd een aanvang zal hebben genomen, niet in sterke mate worden ondervonden? En

het gevaar voor verdwalen? Is dit in den polderoorlog met zijn slepend karakter wel zoo bijzonder groot? De aanvaller heeft immers tijd genoeg om zich te voren behoorlijk op het terrein te oriënteren en aan elke colonne haar bepaald doel aan te wijzen. Het gemis aan tijd tot eene zeer zorgvuldige voorbereiding, mag misschien nog terecht voor Von Clausewitz eene geldige reden geweest zijn, waarom hij den nachtelijken aanval uit den bewegingskrijg verbande, voor den polderoorlog, die, zooals ik trachtte aan te toonen, geen bewegingskrijg kan zijn, gelden in elk geval andere regels, en er valt bijna niet aan te twijfelen, of deze zal in het gebruik van den nacht een trek van verwantschap toonen met den vestingkrijg. In beide zijn de voorwaarden voor nachtelijke ondernemingen betrekkelijk gunstig, en in beide is de drang tot die ondernemingen buitengewoon krachtig.

Een ander uitvloeisel van het bijzondere karakter van den krijg in het polderland zal vermoedelijk hierin bestaan, dat de kleine oorlog weder meer op den voorgrond treedt, dan sedert het eind der voorgaande eeuw in het algemeen wel het geval was. In de 17^e en 18^e eeuw werd de kleine oorlog op zeer ruime schaal toegepast. Het is bekend, hoezeer Frederik de Groote in den aanvang van zijne loopbaan het gebrek aan lichte troepen bij zijn leger betreunde, en hoe hij er met inspanning van alle krachten naar streefde, zich in zijne huzaren en jagers eene voor het voeren van den kleinen oorlog geschikte troepensoort te verschaffen. In het Napoleontische tijdvak geraakte de kleine oorlog meer en meer in onbruik. De vervanging van het magazijns- door het requisitiestelsel, waardoor de legers minder afhankelijk werden van hunne verbindingen, gaf in verband met het streven om den krijg door enkele beslissende slagen snel tot een einde te brengen, aanleiding, dat het arbeidsveld voor den kleinen oorlog tusschen engere grenzen werd beperkt. Ook gaf Bonaparte reeds dadelijk bij zijn optreden als veldheer, in 1796, blijk, dat de toepassing van terroristische maatregelen tot beveiliging zijner gemeenschapslijnen in zijn humaniteitsbegrippen geen beletsel vond. De groote veldheer toonde zich in dit opzicht een dankbaar leerling van Danton en Robespierre.

Alleen waar de kleine oorlog steun vond (in eene volkswapening en) in een bergachtigen of boschrijken bodem, zooals in de Vendée, in Tyrol en in Spanje, werd hij op krachtige wijze gevoerd.

In den lateren tijd werd de kleine oorlog eigenlijk alleen in de Karlistenoorlogen en in de veldtochten van 1848 en 1849 in Hongarije op eenigszins ruime schaal toegepast. Evenwel geheel in vergetelheid kwam hij toch ook in de oorlogen van 1859, 1864 en 1866 niet. Evenmin in den Fransch-Duitschen krijg. Tijdens het beleg van Parijs nam hij zelfs in sommige departementen eene tamelijk hooge vlucht. In het laatst van December 1870 en in Januari 1871 werden de gemeenschapslijnen der Duitschers herhaaldelijk verontrust, en zagen zij zich gedwongen, tot bescherming hunner verbindingen het bezettings- en etappeleger op eene sterkte te brengen van 60 bataljons infanterie zonder de cavalerie en de artillerie. Tijdelijk moest die reeds zoo aanzienlijke macht nog meer dan eens door deelen van het veldleger worden versterkt. Toch zal niemand beweren, dat de Franschen in dien kleinen oorlog eene bijzondere kracht hebben ten toon gespreid. Men miste eene kern van geharde, goed geoefende en deugdelijk gedisciplineerde troepen, die aan de franc-tireurs tot steun kon dienen, terwijl door de groote rampen in den aanvang van den krijg de ondernemingsgeest was uitgedoofd. In elk geval bewijst de oorlog van 1870—'71 hoe gevoelig de tegenwoordige verbindingen der legers, de spoorwegen en telegraphen zijn. Het is dus zeer licht mogelijk, dat in het algemeen (in de toekomst de kleine oorlog weder eene ruimere toepassing zal vinden, en bijna zeker zal dit geschieden, als de oorlog zich mocht kenmerken door eenigszins langdurige pauzen tusschen de groote oorlogshandelingen in, zooals dit b.v. in het polderland bijna onvermijdelijk zal zijn.

Oorlog eischt actie, gemis aan werkdadigheid werkt verslappend, physiek en moreel. Waar derhalve de grootere oorlogshandelingen door de eene of andere oorzaak tijdelijk tot stilstand worden gebracht, zal men door andere middelen een goeden geest in de troepen levendig moeten houden. Een dier middelen is het voeren van den kleinen oorlog. Bovendien, al kan de kleine oorlog slechts bij hooge uitzondering eenigszins beslis-

sende uitkomsten schenken, het lijdt geen twijfel, of de partij, die met energie den kleinen oorlog voert, berokkent den tegenstander gevoelige nadeelen.

Vooral voor den verdediger in het polderland is het voeren van den kleinen oorlog een gebiedende plicht. Alleen langs dien weg zal hij er in kunnen slagen, de veerkracht der troepen te onderhouden en den altijd nadeeligen indruk van den terugtocht, zij het dan ook een stelselmatige, te voren beraamde terugtocht, eenigermate te neutraliseeren. Kan de verdediger in het polderland met kleine afdeelingen in den rug des aanvallers optreden, dan vindt hij hier een ruim arbeidsveld, daar niet alleen de spoorwegen en telegraphen, doch ook de gewone communicatiën gemakkelijk tijdelijk onbruikbaar zijn te maken. Is de toegang tot 's vijands rug wegens de geringe diepte van de verbindingen des aanvallers of om andere redenen voor den verdediger afgesloten, dan moet deze in elk geval den tegenstander door herhaalde alarmeeringen en kleine overvallingen telkens in zijne rust storen, hem dwingen tot verdubbelde waakzaamheid en tot het bijeenhouden zijner troepen op eene kleine ruimte. Het doel van den verdediger bij den oorlog in het polderland kan slechts zijn, de tegenpartij af te matten en uit te putten, en niemand zal ontkennen, dat het voeren van den kleinen oorlog daartoe zeer bevorderlijk kan zijn.

Daarom mag de verdediger in het polderland onder geenerlei voorwaarde van den kleinen oorlog afstand doen. Ik weet wel, dat deze wijze van oorlogvoeren, doordien zij de bevolking tot medewerking en ondersteuning opwekt, den vijand tot represaillemaatregelen uitlokt, en dat de krijg zodoende licht een ruwer, meer vernielend karakter zal aannemen, doch ik ben tevens van oordeel, dat het, als eenmaal de oorlog in ons polderland, de strijd om het *to be or not to be* is aangevangen, niet aangaat op humaniteitsgronden na te laten, wat de oorlogstoestand gebiedend vordert. In zulke ernstige dingen als de oorlog is, zijn dwalingen die uit humaniteit voortspuiten, volgens Von Clausewitz de gevaarlijkste. Alleen wat indruist tegen de wetten der moraliteit en der eer, worde vermeden.

Op nog eene eigenaardigheid van den polderoorlog wensch ik ten slotte met een enkel woord Uwe aandacht te vestigen. Zij bestaat hierin, dat, eensdeels door het traag verloop van den krijg, anderdeels en meer rechtstreeks door de bijzondere gesteldheid van den bodem, vermoedelijk een ruim gebruik zal worden gemaakt van oorlogsmiddelen, die onder normale omstandigheden misschien meer in den vesting- dan in den veldoorlog thuis behooren.

Over de hooge waarde van schop en bijl tot het opwerpen van dekkingen, het vernielen van bruggen, het aanbrengen van hindernissen enz., zal ik zwijgen. Die werktuigen zullen vermoedelijk ook op andere terreinen in den toekomstigen oorlog zoowel in het open veld als voor vestingen eene belangrijke rol spelen. Alleen wil ik er op wijzen, hoe het in den polderoorlog veelal minder de vraag zal zijn, nieuwe dekkingen op te werpen, wat in den weeken grond bovendien met bijzondere bezwaren zal gepaard gaan, dan wel reeds bestaande dekkingen, dijken en kaden, voor militair gebruik geschikt of wel onbruikbaar te maken.

Een meer uitsluitend eigendomsrecht kan de polderoorlog doen gelden op het gebruik van vaartuigen. In alle vroeger in ons polderland gevoerde oorlogen werd van dit middel op meer of minder ruime schaal partij getrokken. Tegenwoordig, nu het kanalennet zoozeer is uitgebreid en verbeterd en ook de scheepsbouw belangrijke wijzigingen heeft ondergaan, zal dit nog meer dan vroeger mogelijk zijn. In het gevecht zullen niet zelden enkele bewapende vaartuigen, als drijvende batterijen, een krachtigen steun kunnen verleenen. Naar mijne meening zou de bewapening dier vaartuigen bij voorkeur moeten bestaan uit stukken, die, bij gemakkelijke vervoerbaarheid, meer dan ons veldgeschut de gelegenheid verschaffen, den vijand ook achter dekkingen verliezen toe te brengen. Bij den voorpostendienst en bij kleine verrassende ondernemingen zullen voorts vaartuigen, die met zwakke afdeelingen infanterie worden bemand, belangrijke diensten kunnen bewijzen. Voor het transport van benoedigheden, van zieken en gewonden, wellicht ook voor het aanvoeren van munitie in den strijd zijn stoombooten en schuiten van allerlei slag wellicht beter geschikt, dan de gewone

treinvoertuigen, die op de hooge, gewoonlijk slechts smalle wegen niet altijd even gemakkelijk hunne bestemming zullen kunnen bereiken en bij terugtochten tot groote moeilijkheden aanleiding kunnen geven.

Het slepend karakter van den polderoorlog sluit verder vanzelf in zich, dat telegraphische en telephonische verbindingen en de luchtscheepvaart eene ruimere toepassing zullen vinden, dan in den bewegingskrijg. Ook is het duidelijk, dat, zoo ergens, dan zeer zeker in het polderland met zijn rijkdom aan défilé's, van landtorpedo's met vrucht gebruik kan worden gemaakt. Eindelijk zal men bij de veelvuldig voorkomende nachtelijke ondernemingen zich zooveel doenlijk zoowel in het defensief als in het offensief den bijstand moeten verschaffen van alle practische hulpmiddelen tot kunstmatige verlichting.

Al die bijzondere oorlogsmiddelen komen in de allereerste plaats den verdediger ten goede, die zich op den polderoorlog heeft voorbereid. En men schatte dit voordeel niet gering. Al wat van het gewone afwijkt, maakt een eenigszins verrassenden indruk en wie verrast wordt, is reeds alleen daardoor in het nadeel. Het gevoel, dat men niet in zijn eigenlijke element is, dat men onder vreemde omstandigheden tegen onbekende hindernissen moet strijden, werkt altijd schadelijk. De middelen om ook in de nieuwe omgeving aan de krachten hunne volle werking te verzekeren, zijn niet altijd dadelijk gevonden. Groote veldheeren dankten hunne overwinningen misschien niet het minst aan hun scheppend genie, dat hun toestond zich los te maken van wat gewoonte en gebruik als het eenig goede hadden gestempeld, dat hen in staat stelde met nieuwe middelen op te treden of althans van de bestaande middelen eene gewijzigde toepassing te maken en zoo hun tegenstanders voortdurend te verrassen. De Pruisische grenadiers, die zonder aarzelen in den paraparas tegen vurende batterijen oprukten, verloren bij Jena alle beradenheid, toen zij zich geplaatst zagen tegenover Fransche tirailleurs, die hun geen vast aaneengesloten doel aanboden. Napoleons legers, die geheel Centraal-Europa zegevierend waren doorgetrokken, bleken onmachtig om den volksoorlog in Spanje tot een goed einde te brengen.

Als Von der Goltz dus zegt: „onze tegenwoordige Duitsche oorlogvoering is geheel op een energiek doorgezet offensief berekend; het temporisecren, het afwachten, de rustige verdediging bezitten onze sympathie niet; onze kracht zetelt in de groote beslissingen op het slagveld,” dan M. H., ligt daarin, dunkt mij, voor ons bewoners van het polderland, eene goede reden, om den polderoorlog met vertrouwen te aanvaarden.

Was er in de schets, die ik van het karakter van den polderoorlog gaf, veel onvolledigs, eene zaak sprak er toch, hoop ik, duidelijk genoeg uit, namelijk deze, dat het polderland zich beter leent voor de verdediging dan voor den aanval. Mag dan ook al de stelling van Von Clausewitz, dat de verdediging de sterkere vorm van oorlogvoeren is, in het algemeen voor ernstige bestrijding vatbaar zijn, in het polderland gaat zij m. i. althans voor de lijdelijke verdediging onvoorwaardelijk door.

Doch, zoo hoor ik mij toeroepen, wat verwacht ge van eene lijdelijke verdediging, een verdediging door uzelfen gekenmerkt als een wel is waar stelselmatigen en langzamen terugtocht, maar dan toch altijd als een terugtocht? M. H., laten we elkander goed begrijpen. Niemand kan meer dan ik overtuigd zijn, dat de actieve verdediging vele en groote voordeelen boven de passieve bezit. Ook te dezer plaatse gaf ik reeds eenmaal van deze overtuiging blijk. Doch zullen wij eene actieve verdediging voeren, dan moet dit, meen ik, geschieden buiten, en niet in ons polderland, dan mag met den overgang tot het offensief niet worden gewacht, tot de vijand ons in dat voor elken aanval zoo nadeelige terrein zal hebben teruggedrongen, of wel vóór den aanvang van het offensief moet het polderland weder worden verlaten. Dat er bij de thans bestaande militaire toestanden op zulk een offensief optreden buiten het polderland onzerzijds al zeer weinige kans bestaat, zal wel door iedereen worden toegestemd. Noch ons vestingstelsel, noch ons leger is op eene actieve landsverdediging ingericht. Als wij thans van de landzijde door overmacht werden aangevallen, zou het verloop van den oorlog — als ik een vermoedelijk niet zeer langdurig voor-

spel dicht bij de grenzen buiten beschouwing laat, in het kort waarschijnlijk wel neerkomen op eene ongetwijfeld hardnekkige, doch altijd bijna zuiver lijdelijke verdediging van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie en een langzamen terugtocht door ons polderland naar de Stelling van Amsterdam, zoodra wat toch altijd mogelijk blijft, die Hollandsche Waterlinie of haar verlengde westwaarts van het Steurgat, eenmaal zal zijn doorbroken.

En evenmin acht ik de kansen groot, dat onder de tegenwoordige omstandigheden die terugtocht naar de hoofdstad zou kunnen worden ontweken, als de vijand over zee tot ons mocht komen. Bij een gelijktijdigen aanval te land- en ter zee zou dit zeer zeker al hoogst onwaarschijnlijk zijn. Van welke zijde ik de zaak ook beschouw, de stelselmatige terugtocht door het polderland zal bij een krachtig doorgezette aanval in negen en negentig van de honderd gevallen eene episode in onze landverdediging zijn. Wie, zoolang onze strijdkrachten geen ingrijpende wijzigingen hebben ondergaan, nog de verwachting koestert, dat het ons zou kunnen gelukken, den aanvaller voorgoed uit Hollands polderterrein verwijderd te houden, maakt zich in mijn oog schuldig aan zelfmisleiding, waarop slechts teleurstelling volgen kan.

Dat de oorlog dus na korter of langer tijd in het polderland zal worden overgebracht, neem ik als een axioma aan. Alleen waar dit zal geschieden, is onzeker. Nu kan het zeer goed zijn, dat de vijand op een zoodanig punt in Holland doordringt, dat een voortgezette polderoorlog, zooals ik heden avond meer bepaald op het oog had, door de te geringe lengte der terugtochtslijn, die ten slotte altijd naar Amsterdam zou moeten voeren, eenvoudig onuitvoerbaar werd. Doch ook het tegenovergestelde is denkbaar en in dat geval zou ik het een onvergoeelijke misslag rekenen, als de krijg niet met de meest mogelijke veerkracht en hardnekkigheid werd voortgezet. Want al is het volkomen waar, dat de polderoorlog volstrekt geene zekerheid op eene gunstige eindbeslissing verschaft, het is toch onbetwistbaar, dat hij, mits goed gevoerd, de kansen op eene goede uitkomst aanmerkelijk verhoogt, al ware het alleen, omdat hij ons de gelegenheid verschaft, den krijg gernimen

tijd te rekken en omdat hij den tegenstander tot vele en groote offers dwingt.

De hedendaagsche oorlogen eischen van de volkeren eene buitengewone krachtsinspanning zelfs dan, als men een aanzienlijke overmacht op de tegenpartij bezit. Mag in zoodanig geval de eigenlijke oorlog van den overmachtige slechts eene beperkte krachtsnuiting vergen, politieke nevenbedenkingen doen dan niet zelden het overige. Een staat, die met een anderen staat in oorlog is, mag geen oogenblik vergeten, dat oorlog licht oorlog kweekt, en onwaarschijnlijk is het dus niet, dat hij zich genoopt zal gevoelen, voortdurend in het eigen land strijdkrachten gereed te houden, ten einde eventueel optredende nieuwe vijanden dadelijk met energie het hoofd te kunnen bieden. Alleen hierdoor zal het hem wellicht mogelijk zijn, zooveel ontzag in te boezemen, dat de oorlog werkelijk gelocaliseerd blijft. Dit gereedhouden van strijdkrachten kost echter althans aan geld niet veel minder offers, dan de oorlog zelf. De moderne oorlogsrusting nu weegt te zwaar, dan dat een staat, hoe rijk ook, die lang zou kunnen dragen. Wel is het staatscrediet blijkens de ondervinding uitermate rekbaar, maar toch die rekbaarheid heeft ook hare grenzen. De hoofdfactor blijft in elk geval de offervaardigheid der natie, en deze is, misschien niet in een krijg *pro aris et focis*, doch wel in een oorlog die om minder ingrijpende belangen wordt gevoerd, uiterst gevoelig voor het verloop van den strijd. Zoo lang het eene overwinningsbericht volgt op het andere, zoolang de aankomst van krijgsgevangenen en van veroverd geschut het tastbare bewijs levert, dat het eigen leger steeds veld wint, zoolang, in één woord, de hoop op een spoedig einde van den krijg telkens en telkens weer nieuw voedsel ontvangt, zoolang zal ook de natie wel bereid worden gevonden, de gevraagde offers te brengen. Doch in het tegenovergestelde geval? Als nu eens het einde van den oorlog herhaaldelijk naar eene onbepaalde toekomst moet worden verschoven, als het nu eens blijkt dat de tegenstander veel sterker is, dan men waande, zoodat de legerberichten weken en weken achtereen uit hetzelfde hoofdkwartier moeten worden gedagteekend, als er nu eens

geen gevangenen, geen kanonnen, geen tropeeën, doch wel veel zieken en gewonden van het oorlogstooneel worden aangebracht, is het dan niet te verwachten, dat de aanvankelijke geestdrift spoedig zal verflauwen, dat het verlangen naar het herstel van den vrede sterker zal worden dan de lust tot voortzetting van den krijg, en dat er ten slotte een krachtige drang van de natie zal uitgaan op de dan wellicht eveneens reeds weifelende Regeering, om, zij het ook met aanzienlijke inkrimping van het oorspronkelijk gestelde doel, een einde aan den oorlog te maken. De oorlogen, men vergete het niet, zijn tegenwoordig niet meer de zaak van een vorst of regeeringspartij, doch de zaak van het gansche volk.

Slechts waar de hoogste nationale belangen op het spel staan, waar het geldt de verdediging der eer, der vrijheid en onafhankelijkheid van den staat, zal een zoodanige terugslag, zoolang het volk nog niet gansch en al is ontzenuwd, niet te duchten zijn. Integendeel, met het toenemen van het gevaar wordt binnen zekere grenzen ook de energie grooter. De tweede helft van den Fransch-Duitschen oorlog, onze eigen krijgsgeschiedenis, met name het jaar 1672, bewijzen dit overtuigend. Op een taaie tegenweer, op den rijkdom aan middelen tot verzet aan de zijde des verdedigers kan ook de stoutste aanval schipbreuk lijden. Een Duitsch schrijver heeft terecht gezegd: „men vernietigt den vijand niet door een einde te maken aan zijn bestaan, doch door de vernietiging van zijne hoop op de zege.” Het is dus maar de vraag, wie het langst het vertrouwen op eene goede uitkomst weet te bewaren.

Bestaat alzoo de mogelijkheid, dat door het rekken van den krijg, waartoe het polderland zich zoo bij uitstek leent, de oorlogszuchtige stemming bij de regeering en de bevolking van den ons aanvallenden staat allengs zal verflauwen, het is evenmin aan twijfel onderhevig, of het aanvallende leger, ooggetuige als het is van den langzamen voortgang, zal door den hardnekkigen weerstand sterk in krachten afnemen. Aanvulling dier krachten is niet altijd mogelijk, ook niet der fysieke en intellectueele. „De dappersten vallen het eerst door 's vijands vuur en de werkzaamsten door overmatige inspanning.” Boven-

dien mist elk nieuw aangekomene de ervaring, die zijn voorganger reeds had opgedaan. Het acclimatatieproces, om het zoo eens te noemen, vangt telkens weder opnieuw aan.

De verzwakking der zedelijke kracht weegt echter het zwaarst. Zelfs het best gedisciplineerde leger is niet in staat, steeds met dezelfde geestdrift voorwaarts te blijven gaan, als het bewustzijn ontbreekt, dat voor de gebrachte offers evenredige voordeelen worden verkregen. De tucht kan groote dingen doen, doch eene onbepaalde heerschappij over het gemoedsleven bezit zij toch niet. Volgens de reeds meermalen aangehaalden kolonel Von der Goltz is het eenvoudig onmogelijk, onafgebroken met dezelfde toewijding een held te blijven, als de strijd iets alledaagsch wordt, als men in slijk wandelt en op natte weiden legerd. „Ideaal en werkelijkheid,” zoo zegt hij, „liggen in den oorlog ver uiteen. Het jeugdige vuur, waarmede de naar gevaren en avonturen hakende jongeling den eersten strijd te gemoet gaat, is spoedig gebluscht. Als hij eenmaal eenige gevechten achter den rug heeft, dan is zijn dorst naar roem en eer gestild. Hij is tevreden met het zelfbewustzijn, te hebben getoond, dat zijn plichtbesef grooter is dan zijne vrees voor den dood. Ook hebben vele aanvoerders zich dan wellicht reeds een zekeren naam, een kapitaal van beroemdheid verworven. Is het niet natuurlijk, dat zij minder stout, minder vermetel zullen optreden, dan in den tijd, toen hun hand den eersten lauwer trachtte te grijpen? De groote meerderheid wordt zelfs een met geluk gevoerden oorlog moede.” Zoo er eenige waarheid ligt in deze voorstelling van een man, die den oorlog en het menschelijke gemoed in den oorlog van nabij en klaarblijkelijk met een scherp blik heeft gadegeslagen, hoeveel te meer moet dan die oorlogsmoeheid niet intreden, als de fortuin hare gunsten onthoudt, als de aanvankelijk hoog gespannen verwachtingen op eene spoedige eindzege worden teleurgesteld, als het blijkt, dat de krachten des tegenstanders verre zijn onderschat? Vol zelfvertrouwen heeft de overmachtige vijand ons grongebied betreden; onze in zijn oog zoo nietige kracht te breken, schien hem eene lichte taak. De geringe weerstand, waarop hij bij zijn eerste schreden stuitte, versterkte hem in zijn zelfbewusten trots. Allengs verandert echter het tooneel. Reeds aan de Nieuwe

Hollandsche Waterlinie ondervindt hij menige teleurstelling. Doch niet dadelijk zinkt zijn moed; de oorlog duurt nog maar kort en de weerstand, dien de verdediger biedt, heeft zijne prikkels tot eene uiterste krachtsinspanning nog niet verloren. Ook kan hij zich nog altijd vleien met de hoop, dat met de doorbreking der Nieuwe Hollandsche Waterlinie het moeilijkste gedeelte van den arbeid achter den rug zal zijn, dat die doorbreking hem zoo al niet aan, dan toch zeer dicht bij het einddoel van zijn streven zal brengen. Welnu, die linie wordt doorbroken. Daar blijkt het den aanvaller, dat hij met die zegepraal niet anders won dan eene smalle strook land, of liever eene smalle strook water; daar blijkt het hem, dat achter die linie nieuwe liniën zijn ingericht, die wederom alleen ten koste van veel tijd, veel inspanning, veel bloed zijn te vermeersteren. Daar blijkt hem ook het hersenschimmige van den niet onwaarschijnlijk in den aanvang door hem gekoesterden waan, dat verzwakking en ontmoediging des verdedigers de Stelling van Amsterdam veel in kracht zouden doen verliezen. Zou het wonder zijn, als onder den indruk dier omstandigheden allengs de twijfel aan den goeden uitslag der onderneming de overhand verkreeg, als de geestdrift verflauwde en de veerkracht verlamde, als aanvoerders en soldaten beiden gingen haken naar het einde van eenen krijg, die wel veel inspanning eischt, wel vele ontberingen oplegt, doch slechts een karig loon belooft? Zou het zoo geheel onmogelijk zijn, dat de wil om te overwinnen, en daarop, ik herhaal het, komt het eigenlijk aan, ten slotte bij den verdediger taaier bleek, dan bij den aanvaller?

Zonder twijfel, de bewering dat de polderoorlog ons altijd die gunstige uitkomst *zou moeten* opleveren, ware al te optimistisch. Maar is het niet reeds genoeg, dat hij ten minste eenige kans op eene zoodanige uitkomst aanbiedt, om met den meesten ernst er naar te streven, de mogelijkheid tot werkelijkheid te maken, daar, waar dit binnen ons bereik ligt? Een volk, dat in den strijd om zijn bestaan niet naar alle eerlijke wapenen grijpt, die zijne hand slechts kan vatten, handelt laf en toont zich der vrijheid onwaardig. Niet een eenig palladium dus, al kan dat palladium ook zijn: de geduchte Stelling van Am-

sterdam. Reeds daarbuiten moet de strijd worden aangevangen en zoo hardnekkig gevoerd, dat de aanvaller niet, of in elk geval slechts verzwakt of ontmoedigd voor die stelling aankomt. De geschiedenis vermeldt van de verdedigers van Saragossa, dat zij na een roemrijken strijd op de wallen der vesting den kamp nog met hardnekkigheid in de straten voortzetten, toen de vijand eenmaal den wal had doorbroken. Waarom zouden de nakomelingen van hen, die zich eenmaal in volharding de meerdere van den Spanjaard toonden, onder veel voordeeleriger omstandigheden in de vesting Holland minder doen? Mag ten opzichte van Saragossa, ondanks al den eerbied en de bewondering, welke de heldhaftige verdediging ons afdwingt nog onwillekeurig de vraag oprijzen, of met het oog op de geringe uitkomsten die hij beloofde, de strijd in het inwendige der vesting niet beter ware achterwege gebleven, voor de vesting Holland zou die vraag geen zin hebben. Daar kan de strijd in de straten onder veel gunstiger voorwaarden en met oneindig betere kansen tot het uiterste worden voortgezet, en het zou dus minstens eene dwaasheid zijn, zoo we ons, door inkrimping van ons vestingstelsel, vrijwillig de mogelijkheid daartoe afsneden. De vesting Holland en niet de vesting Amsterdam alleen, moet ons voorbereid gevechtsveld zijn.

Zoo ben ik dan, M. H., tot de slotsom gekomen, dat we in de eigenaardige gesteldheid van onzen aan het water ontwoekerden, of misschien juister gezegd, van het water geleenden bodem een krachtigen bondgenoot kunnen vinden in den strijd tegen 'svijands overmacht en overmoed. Het polderland schenkt ons echter geene zijner gaven om niet. In den krijg evenmin, wellicht nog minder dan in tijd van vrede. De polderoorlog, het bleek reeds genoegzaam uit mijne beschouwingen omtrent zijn aard en zijne strekking, stelt hooge, zeer hooge eischen aan leger en volk.

Voor de bespreking dier eischen vraag ik nog enkele oogenblikken uwe welwillende aandacht. Mocht het zich daarbij voordoen dat door mij enkele punten werden aangeroerd, die reeds op eene vorige

vergadering te dezer plaatse uitvoerig werden besproken, dan vraag ik daarvoor reeds bij voorbaat verschooning, op grond dat het mij tot mijn leedwezen niet mogelijk is geweest, die vergadering bij te wonen.

Een eerste eisch is natuurlijk volledige bekendheid met het polderland in zijne betrekking tot de oorlogvoering. Elk wapen, hetzij tot aanval of tot afweer bestemd, bewijst slechts onvolkomen diensten, als de gebruiker het maar ten halve kent. Heeft de verdediger niet reeds in tijd van vrede het polderland en den polderoorlog veelzijdig bestudeerd, dan zal hij zich, als de oorlog eenmaal daar is, evenmin als de aanvaller te huis gevoelen in zijne omgeving en derhalve een belangrijk voordeel, dat hij kon bezitten, missen. Toen de veldmaarschalk Wirtz in 1672 het bevel over het zuidelijk deel der Hollandsche Waterlinie had aanvaard, beklagde hij zich in zijne eerste brieven aan de Algemeene Staten over zijne eigen gebrekkige bekendheid met de bijzondere gesteldheid van ons polderterrein en over de onwetendheid zijner officieren op dat gebied. In den veldtocht van 1799 in Noord-Holland werden zoowel door Daendels als door Brune bevelen gegeven en handelingen verricht, die hoogst waarschijnlijk zouden zijn achterwegegebleven, zoo die aanvoerders het karakter van den polderoorlog beter hadden gekend. Kon in 1672 en in 1799 tot verschooning dier onbekendheid met den aard van ons polderland voor verschillende bevelhebbers nog worden aangevoerd, dat zij vreemdelingen waren, en voor allen, dat aan de wetenschappelijke bestudeering van den oorlog in die tijden eene veel geringere waarde werd gehecht dan tegenwoordig, in de toekomst zou die verontschuldiging niet meer kunnen gelden. Laat het ons dan een ernstige plicht zijn te waken, dat ook van ons niet eenmaal worde gezegd, wat de hooggeachte Schrijver van de „Herinneringen aan de Belgische omwenteling van 1830” in den *Tijdspiegel* van het vorige jaar van de Nederlandsche aanvoerders dier dagen getuigt, namelijk dit, dat zij zich niet behoorlijk hadden voorbereid op hunne oorlogstaak, dat zij diensgevolge bij het uitbreken van den krijg in een wereld kwamen, die hun geheel vreemd was; in toestanden, waaraan zij nooit hadden gedacht; dat zij ieder oogenblik stootten op zaken

waar hun verstand voor stilstond, op zwaarigheden, die hen in de uiterste verwarring brachten, en zodoende misslagen begingen, groote onherstelbare misslagen, die soms geboet werden door tegenspoeden, door nederlagen, door smetten op de eer van onze wapenen.

Reeds in vreedestijd moeten wij ons met den polderoorlog vertrouwd trachten te maken. De middelen tot bereiking van dat doel liggen voor de hand. Het onderzoek naar de geographische en topographische toestanden in onze zeeprovinciën uit boeken en kaarten maakt ons bekend met de gesteldheid van het polderterrein, de bestudeering der vaderlandsche krijgsgeschiedenis leidt ons in tot de kennis van het eigenaardige karakter der oorlogvoering in dat terrein. Herhaalde verkenningstochten in het polderland zelf, eigen aanschouwing en eigen nadenken moeten dan verder aanvullen, wat boeken en kaarten niet of slechts onvolledig kunnen schenken.

Vredesoefeningen in den polderoorlog zijn voorts onmisbaar, en hoewel nu de waarheid gebiedt, te erkennen, dat in de laatste jaren werkelijk in sommige garnizoenen dergelijke oefeningen reeds meer dan vroeger op den voorgrond zijn getreden, zoo vrees ik toch geen tegenspraak, als ik beweer, dat in deze richting nog veel meer kon en moest geschieden. Al onze najaarsmanoeuvres, de oefeningen in den vestingoorlog en de kustmanoeuvre van 1878 uitgezonderd, werden tot nog toe gehouden buiten het eigenlijke polderterrein. Tegen die uitsluiting van het polderland kom ik op, want behalve dat de najaars-oefeningen van het veldleger zodoende rechtstreeks niets bijdroegen tot vermeerdering onzer kennis van den polderoorlog, hadden zij ook nog ten gevolge, dat de aandacht van dien oorlog werd afgeleid. Als de commandant van een troepengedeelte, dat in het polderland in garnizoen ligt, weet, dat zijne afdeeling in Augustus of September moet deelnemen aan oefeningen op de heidevelden in het Oosten of Zuiden des lands, en dat het oordeel over zijn persoon in hooge mate afhankelijk zal zijn van de meer of minder goede figuur, die zijn troep bij die oefeningen zal maken, dan is het licht verklaarbaar, dat die commandant ook de voorbereidende oefeningen niet in de

eerste plaats zal doen strekken tot vermeerdering der bedrevenheid van den troep in het voeren van den polderkrijg, hoe zeer ook het terrein in den omtrek van het garnizoen hem daartoe mocht uitlokken.

Doch aangenomen, het ware mogelijk de détailoefeningen in de garnizoenen geheel in de gewenschte richting te brengen, dan nog kunnen zij onmogelijk alles geven, wat noodig mag geacht worden. Door het gemis aan eenheid in de leiding en omdat de vrije beschikking over eenigszins uitgestrekte terreinen en over bijzondere oorlogsmiddelen ontbreekt, treden bij de garnizoensoefeningen de eigenaardige bezwaren van den polderoorlog niet genoegzaam in het licht, om die bezwaren naar waarde te doen schatten en krachtig op te wekken tot het zoeken naar middelen tot overwinning der moeilijkheden. Alleen bij stelselmatige oefeningen in het polderland op eenigszins grootere schaal, eenige jaren achtereen, liefst steeds onder de hoofdleiding van denzelfden persoon, zou de gewenschte praktische ervaring worden opgedaan omtrent de hinderpalen, waarop men in den polderoorlog met betrekking tot bevelvoering, ordonnansendienst, opstelling en beweging der verschillende wapens, munitie-aanvulling, huisvesting, legering, enz. stuit, omtrent de bijzondere eischen, die de polderoorlog ten opzichte van de wapening, kleeding, uitrusting en oefening stelt, omtrent de gebreken en leemten, welke in onze legerorganisatie en onze militaire reglementen en voorschriften bestaan. Het groote nut der in de laatste jaren gehouden oefeningen in den vestingoorlog wordt door niemand meer betwijfeld, en zoo thans de verdediging der Nieuwe Hollandsche Waterlinie noodzakelijk mocht worden, er zou' bij die verdediging ontegenzeggelijk vrij wat minder wrijving worden ondervonden, dan een vijftal jaren geleden. Stelselmatige oefeningen in den polderoorlog zouden tot soortgelijke uitkomsten leiden en het leger aanmerkelijk in bruikbaarheid voor zijne aanvankelijke bestemming, de verdediging van den wal en het inwendige der vesting Holland, doen winnen.

Ook aan nachtelijke oefeningen wordt door mij groote waarde gehecht en dat in de laatste jaren aan die oefeningen meer

dan vroeger de aandacht wordt geschonken, acht ik een verbijndend verschijnsel. Vergis ik mij niet, dan bepaalt men zich bij die oefeningen echter nog te uitsluitend tot de verrichtingen van den stelselmatigen voorpostendienst zonder wederkeerigheid, en wordt de troep nog veel te weinig gewend aan nachtelijke alarmeeringen en overvallingen. Het is in den polderoorlog evenals in den vestingkrijg van het grootste gewicht, dat de soldaat leere, bij zulke gelegenheden even ordelijk en even spel onder de wapenen te komen als des middags in de kazerne. Het is noodig, dat de soldaat de overtuiging verkrijge, dat de verschijning eener kleine vijandelijke afdeeling in zijn rug, voor hem nog geen reden behoeft te zijn, om dadelijk aan de uitkomst van den strijd te wanhopen. In alles moet het streven bestaan, bij de vredes-oefeningen den aanvoerder en den soldaat vertrouwd te maken met de toestanden, waarin zij in den werkelijken oorlog kunnen worden geplaatst, hen voortdurend voeling te doen houden met de feitelijke behoeften van den krijg. Alleen daardoor kan worden voorkomen, dat wij in het voeren van den polderoorlog wellicht even zeer dilettant zouden blijken te zijn, als de vijand, die het polderland nooit te voren had betreden.

Heldere inzichten omtrent den aard, het doel en de bijzondere middelen van den oorlog in het polderland zijn echter niet het eenig-, misschien zelfs niet het meestnoodige om dien oorlog tot een goed einde te kunnen brengen. Ook van het karakter der aanvoerders en der troepen wordt bij den oorlog in het polderland buitengewoon veel gevergd.

In het algemeen hangt tegenwoordig meer dan ooit de uitkomst van den oorlog af van de moreele waarde van den troep. De verdedigende oorlog in het polderland maakt hierop geene uitzondering. Integendeel! Ook daar zal de indruk der massa verliezen, welke de nieuwere vuurwapenen soms in enkele oogenblikken tijds veroorzaken, zoo overweldigend zijn, dat slechts sterke karakters de zucht naar zelfbehoud, die ieder levend wezen is ingeschapen, kunnen overwinnen. En moge het al waar zijn, dat de polderoorlog meer tot het bijeenhouden der manschappen dwingt, zoodat de persoonlijke invloed der

lagere aanvoerders grooter kan blijven, hietegenover staat, dat die oorlog, zooals ik trachtte aan te toonen, voor den verdediger vermoedelijk zal neerkomen op een langzamen, stelselmatigen terugtocht, en dat juist bij terugtochten de zedelijke hoedanigheden van den troep op de zwaarste proef worden gesteld. Er behoort eene buitengewone mate van moreelen moed, van zelfbeheersching toe, om uren, misschien dagen achtereen kalm in eene afwachtende houding te volharden, als het hevige vuur des vijands de gelederen dunt en het weerstandsvermogen, naar het aantal strijders berekend, gevoelig verzwakt; er is eene buitengewone mate van vertrouwen in eigen kracht, van vertrouwen in de aanvoerders noodig, om de bevelen dier aanvoerders ook daar nog met volle toewijding te doen volbrengen, waar die bevelen geene andere zichtbare uitkomst hebben, dan dat de vijand voortdurend veldwint. Dapperheid, geestdrift, vaderlandsliefde zijn zeer zeker in den oorlog uiterst krachtige hefboomen tot plichtsbetrachting, doch waar mannen, die den krijg van nabij hebben leeren kennen, betwijfelen, of die drijfveeren in onze dagen nog wel toereikende zouden zijn, om den troep te bewegen, zonder aarzelen gevaren te gemoet te gaan, waartegen hij zich opgewassen gelooft, daar mag men gerust aannemen, dat zij zeer zeker te kort zullen schieten, waar, zooals bij den oorlog in het polderland, dat geloof herhaaldelijk wordt geschokt. Een groot kapitaal van krijgsmansdeugd moet voorhanden zijn, wil het in den polderoorlog niet uitgeput raken.

Meer dan elders wordt dus in het polderland de medewerking vereischt van eene andere beweegkracht, namelijk de tucht. Doch geen tucht, die slechts voortspruit uit vrees voor de gestrengheid der wet, of uitsluitend gegrond is op de macht der gewoonte, geen tucht, die alleen negatieve diensten vordert en den man maakt tot een bloot werktuig, dat stilstaat zoodra het commando des aanvoerders zwijgt, maar een tucht, die wortelt in plichtbesef, eergevoel en kameraadschappelijken zin. Het polderland eischt verdedigers met een ijzeren wil en onbeperkte zelfopoffering. Plichtbesef en eergevoel moeten den man er toe drijven, om niet alleen te doen, wat hem bevelen

is, maar dat ook te doen met volle toewijding, met inspanning van al zijne krachten. De kameraadschap moet wederkeerig vertrouwen kweeken en tevens het besef levendig doen worden, dat de gemeenschap aansprakelijk is voor den enkele. Op de ontwikkeling van plichtbesef, eergevoel en korpsgeest komt het dus aan. Het eerste en hoogste — ik zeg het een Oostenrijkschen Aartshertog na — is niet, den man af te richten, maar wel hem op te voeden. Dat die opvoedingstaak, onmogelijk, zelfs niet voor een klein deel, aan ons jeugdig, misschien wel met wat al te veel stoom gevormd onderofficierskader kan worden toevertrouwd, behoeft geen betoog. Zij rust uitsluitend op de officieren en wel meer rechtstreeks op die in subalternen rang.

Over de wijze, waarop die taak het best wordt vervuld, kan ik thans, hoe uitlokkend het onderwerp ook moge zijn, niet uitweiden. Bovendien, verschillende wegen leiden tot het doel en vooral bij opvoeding speelt de individualiteit van opvoeder en leerling, beiden, eene zeer groote rol. Zooveel staat vast, om mannen van karakter te vormen, moet men zelf man van karakter zijn. Ligt in die veel herhaalde, nooit gewraakte uitspraak reeds de eisch opgesloten, om aan de karaktervorming der officieren, de opvoeders van den soldaat, eene zeer hooge beteekenis toe te kennen, nog klemmender wordt die eisch, als men bedenkt, dat ook in den oorlog zelf de waarde van een troep bovenal afhankelijk is van de waarde der aanvoerders. De deugden, die in het hart van den soldaat moeten zetelen, behooren in nog hoogere mate het deel te zijn van den officier. Doch de nieuwere oorlogvoering en inzonderheid die in het polderland wil meer. Zij vordert, dat ook reeds de subalterne officier zich kenmerke door initiatief, d. w. z. door een krachtigen drang, om ook daar, waar geen controle bestaat of waar de bevelen ontbreken, uit zichzelf en op eigen verantwoordelijkheid in de richting van het aangewezen doel alle krachten tot volle ontwikkeling te brengen. En naast dien scheppingsdrang behoort hij zelfstandigheid te bezitten en zedelijken moed, zonder welke trouwens initiatief ondenkbaar is. Als men van het Nederlandsche officierskorps zegt, dat het de vergelijking met elk ander officierskorps kan doorstaan, dan is dat m. i. nog maar een zeer

bescheiden lof, want de eigenaardige oorlogvoering, waartoe de gesteldheid van onzen bodem ons noopt, de vestingoorlog en de polderoorlog beide, maakt, dat aan de Nederlandsche subalterne officieren niet zelden veel hoogere intellectueele en moreele eischen zullen moeten worden gesteld, dan aan hunne kameraden van denzelfden rang in het buitenland. Elke vergelijking te dien opzichte met den vreemde gaat door de geheel andere toestanden altijd eenigszins mank.

Groot is in het polderland de wrijving en de hoogere aanvoerder stuit daar op allerlei bezwaren bij de uitvoering zijner besluiten. Slechts, waar hij er op kan rekenen, dat desnoods ook zonder nauwkeurig omschreven last in zijn geest zal worden gehandeld, is eene goede uitkomst te wachten. Dan kunnen de bevelen eenvoudiger worden, dan kan omtrent de wijze van uitvoering meer speelruimte worden gelaten, dan kan het tijdroovende vragen achterwege blijven. Zoo worden de krachten verdubbeld. Onderbevelhebbers, die uit eigen beweging de uitvoering der leidende gedachte trachten te bevorderen en op eigen verantwoordelijkheid gretig elke gunstige gelegenheid aangrijpen, om het algemeene doel een stap nader te komen, zijn in een leger, dat in het polderland oorlog voert, eene onmisbare schakel.

Vreemd verschijnsel! Terwijl onze nationale oorlogvoering eischt, dat de officieren uitmunten door initiatief en geestkracht, want zonder geestkracht geen zedelijke moed, en zonder zedelijke moed geen zelfstandigheid, was tot voor korten tijd het geheele opleidingsstelsel bij het Nederlandsche leger, althans bij de infanterie, — over de andere wapens kan ik niet oordeelen — er meer op berekend, die eigenschappen bij den subalternen en zelfs bij den hoofdofficier te onderdrukken dan te ontwikkelen. Blindelings volgen en steeds op uitvoerige bevelen wachten, dat was de leus. Gelukkig breekt thans een ander en beter stelsel zich baan. Mogen er ook nog jaren verloopen, eer het beginsel om aan elk officier in zijnen werkkring reeds in tijd van vrede eene zekere zelfstandigheid te verleenen, overal voldoende diep wortel zal hebben geschoten, we zijn in elk geval op den goeden weg. Omtrent de vormen, waarin dat be-

ginsel tot toepassing moet worden gebracht, moge verschil van meening bestaan, het beginsel zelf heeft geene andere bestrijders te duchten, dan overdreven centralisatiegeest aan de eene, en gemakzucht aan de andere zijde. Het gezond verstand zal over beide zegevieren.

Achter het leger staat de natie! Ook zij zal moeten uitmunten door geestkracht en volharding. Zullen werkelijk de voordeelen van den bodem volledig worden genoten, zal de landverdediging nog iets meer zijn, dan eene verdediging voor de leus, dan is er van de zijde van het volk eene uiterste krachtsinspanning, eene ongewone offervaardigheid noodig. Kan van de Nederlandsche natie worden verwacht, dat zij beide in de hoogste mate zal betoonen? Waarlijk, M. H., de teekenen des tijds zijn niet alle even bemoedigend, en men behoeft nog geen pessimist te zijn, om, lettende op het heden, te aarzelen, die vraag in toestemmenden zin te beantwoorden. Niet, dat ik mij zou wenschen te scharen aan de zijde van hen, die de mogelijke krachtsuiting van het Nederlandsche volk bij de verdediging van den geboortegrond zouden willen afmeten naar de wijze, waarop dat volk in vreedstijd zijne weerbaarheidsbelangen behartigt. Die maatstaf, de geschiedenis bewijst het, is valsch. Ziet! vóór den inval van Lodewijk XIV in 1672 waren de Hollanders ook, zooals een Fransch schrijver terecht zegt, in de eerste plaats kooplieden en pas in de tweede plaats burgers, toen ook werd het algemeene belang niet zelden opgeofferd aan het bijzondere, toen ook was de zuinigheid dikwerf meer dan de wijsheid de aangebeden godin. Toch hebben dezelfde mannen, toen „de periculen hun maar eenmaal zeer klaar voor oogen stonden”, eene zeldzame geestkracht en offervaardigheid betoond. Maar aan den anderen kant wensch ik niet over het hoofd te zien, dat al dat wachten, tot het water aan de lippen komt, groote gevaren in zich sluit. Ook in 1672 zou het ons onze onafhankelijkheid hebben gekost, ware niet de vijand onverklaarbaar traag geweest en had niet onze groote stadhouder Willem III gereed gestaan, om het volk als met een tooverslag uit zijn staat van zedelijke machteloosheid op te heffen. Op den

oorlog voorbereid te zijn, materieel en moreel, is thans nog veel meer dan in 1672 een gebiedende eisch. Zoolang aan dien eisch nog niet volledig is voldaan, loopt vooral een kleine staat, als Nederland, steeds groot gevaar van in verschillende richtingen te laat gereed te komen. En te laat is in oorlogszaken niet zelden gelijkloidend met in het geheel niet. Toch zou dit misschien nog niet het grootste nadeel genoemd mogen worden. Bedenkelijker verschijnsel acht ik het, dat juist door het gemis aan voorbereiding, en ik neem hier dat woord in zijne ruimste beteekenis, de twijfel voedsel ontrangt, of Nederland nog wel te verdedigen zou zijn. Want als eenmaal die twijfel de overhand zal hebben verkregen, als eenmaal de natie, met het vertrouwen in eigen kracht ook het geloof aan hare toekomst zal hebben verloren, dan zal ook de krachtige steun van onzen bodem ons niet meer kunnen redden. Het levende en vooral het moreele element is in den oorlog, waar en hoe ook gevoerd, steeds een veel belangrijker factor dan het doode. Alleen met een leger van een zeer deugdelijk gehalte, gesteund door eene zedelijk krachtige natie, die bezielde is met den ernstigen wil om pal te staan tot het uiterste toe, kan de oorlog in het polderland, kan onze geheele landsverdediging de gewenschte uitkomsten schenken.

De Voorzitter. Mijne Heeren! Het was een zware taak die de spreker zich stelde om ons het karakter van den oorlog in het polderland te schetsen. Zwaar vooral daarom, omdat de krijgsgeschiedenis arm is om het ingedachte over dat onderwerp toe te lichten en te steunen. Maar te zwaar is die taak den spreker niet geweest. Met voldoening mag ik wijzen op de onverdeelde aandacht, aan diens voordracht gewijd en de toejuichingen aan het einde der rede, kunnen hem hebben overtuigd, dat hij zijne hoorders tot het einde toe heeft weten te boeien.

Erkentelijk zijn wij dan ook voor hetgeen de spreker over het door hem gekozen onderwerp heeft gegeven, en bijzonder erkentelijk voor de bemoedigende klanken, die hij heeft doen hooren. Klanken die wij hopen dat tot in de verte zul-

len galmen, opdat velen opnieuw zullen kunnen hooren, dat wij ons vaderland, als de nood dreigt, met gunstig gevolg zullen kunnen verdedigen.

Hoewel het onderwerp zich niet gemakkelijk tot discussie leent, zou ik toch ongaarne de gelegenheid benemen aan hen, die zouden wenschen den spreker eenige toelichting te vragen, of die eigen denkbelden naast de zijne zouden willen stellen.

Is er iemand die het woord verlangt?

Niemand het woord vragende, sluit de Voorzitter de vergadering.

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.